

**TÜRK SİYASAL HAYATINDA PRATİĞE GEÇEMEYEN MUHALİF
BİR SÖYLEM: “SİNE-İ MİLLETE DÖNÜŞ”***

*A NEVER PRACTICED OPPONENT EXPRESSION IN TURKISH
POLITICS: “THE RETURN TO BOSOM OF THE NATION”*

Serdar YILMAZ*

M. İnanç ÖZEKMEKÇİ**

*Geliş Tarihi: 17.10.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 28.11.2017
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışma Türk siyasal hayatında muhalefet partilerinin kimi durumlarda dile getirdikleri ancak hiçbir zaman gerçekleştiremedikleri bir proje olarak kalan “sine-i millete dönüş” söylemini konu edinmektedir. Sine-i millete dönüş, muhalefet partilerinin kriz anlarında bir çıkış noktası olarak düşündükleri parlamentodan toplu şekilde istifa etme stratejisidir. Bu çerçevede sine-i millete dönüş söyleminin parti politikası olarak tartışıldığı dönemler belirlenmiş, her olay kendi özelinde değerlendirilerek dönemsel bazda tartışmaların ortak noktaları tespit edilmiştir. Meşru siyaseti, parlamentodan çıkararak halk zeminine taşımayı amaçlayan ve muhalefete halkı da ortak etme amacı güden bu politik strateji, bir meşruiyet sorunu yaratarak siyasal sistemin işleyişinde köklü değişiklikler yapmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmamız muhalefet tarafından zaman zaman dile getirilen bu stratejinin hangi koşullar altında gündeme geldiğini, uygulanabilirliğini ve başarılı bir siyasal manevra olup olmayacağını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sine-i Millete Dönüş, İktidar-Muhalefet İlişkileri, Türk Siyasal Hayatı.

Abstract: The aim of this paper is to analyze “the return to bosom of the nation” discourse voiced by the opposition parties in Turkish politics in certain circumstances, which seems to be a project that had never been realized. It is a political strategy envisaged for overcoming a political crises through mass resignation of the opposition party’s representatives from the parliament. Within this framework, the subject was classified according to political periods and each specific case was analyzed and compared with the other cases. Aiming to take the legal political activity out of the parliament and to mobilize people around the opposition, this political strategy intends to make radical changes in the functioning of the political system. From this perspective this work is set out to contribute to the literature through determining under which political conditions this strategy voiced by the opposition appears and whether it is a realizable and successful political maneuver or not.

* Bu çalışma ilk yazarın, ikinci yazar danışmanlığında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunduğu "Türk Siyasetinde Muhalef Bir Söylem: Sine-i Millete Dönüş" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Milli Eğitim Bakanlığı-Öğretmen, serdaraksaray1@hotmail.com

**Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, ozekmekci@erciyes.edu.tr

Key Words: The Return to Bosom of the Nation, Government-Opposition Relations, Turkish Politics.

GİRİŞ

Sine-i millete dönüş; meşru temsilcilik haklarından feragat ederek temsilcisi olduğu kitle ile aynı hak ve sorumlulukları yüklenmeyi amaçlayan, temsil sorunundan ya da sistemin işleyişinden kaynaklanan siyasi riske ortak olmama adına parlamentodan istifa etmeyi hedefleyen muhalif bir stratejidir. Kelime anlamı milletin bağrına dönüş olan bu stratejide amaç parlamentodan istifa ederek iktidarı meşruiyet krizi ile karşı karşıya bırakmak ve muhalefete daha fazla siyasi manevra alanı yaratmaktır. Bireysel ya da toplu şekilde hayata geçirilmesi mümkün olan bu muhalif stratejinin ancak kitlesel boyuta taşındığı ölçüde etkili olabileceği söylenebilir. Türk siyasal hayatında gündeme gelerek kamuoyunda yer bulmuş sine-i millete dönüş tartışmaları incelendiğinde, bunların demokrasinin asli unsuru olan milli iradeye atıfta bulunması nedeniyle revaçta bir söylem olduğu fakat pratikte demokrasi retoriğinden öteye gidemeyen muhalif bir strateji olarak kaldığı görülmektedir.

1946 yılında çok partili hayata geçiş süreciyle muhalefetin siyasal anlamda ilk defa gündeme getirdiği bu strateji kimi zaman seçim sistemi ve uygulamalarının yarattığı sonuçlar üzerinden kimi zamansa siyasi partilerin kapatılmasına karşı tepki niteliğinde gündeme gelmiştir. Sine-i Millete dönüş; 1946-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarına karşı Demokrat Parti (DP) içerisindeki müfrit kanadın, 1989-1990 yılları arasında Turgut Özal'a karşı SOSYAL Demokrat Halkçı Parti (SHP)- Doğru Yol Partisi (DYP) muhalefetinin ve 2006 yılının sonlarında ise rejim kurumlarının laiklik gerekçesiyle Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahil olmak için gündeme getirdiği bir stratejidir. Bunların yanı sıra 2001 yılında Fazilet Partisi'nin (FP) ve 2009 yılında Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılışı sürecinde de gündeme gelen sine-i millete dönüşte meşruiyet krizi temelli bir tartışma üzerinden hareketle bir muhalefet yaratma çabası göze çarpmaktadır. Parti politikası olarak tartışılmış ya da parti kurullarında görüşülmesi suretiyle parti politikası olmaya aday olarak siyasi sonuçlar doğurabilecek bu örneklerin dışında siyasi gündemimizde bir slogandan öteye gitmeyen ve partinin geniş kadroları tarafından değil de kişisel bir çıkıştan ibaret sayabileceğimiz çeşitli örnekler de mevcuttur. Örneğin; CHP milletvekili Sabahat Akkiraz'ın Soma faciası sonrasında, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) milletvekili Özcan Yeniçeri'nin Büyükşehir Belediye Kanunu Tasarısının Meclis'te engellenememesi üzerine ve CHP milletvekili Atilla Kart'ın Ergenekon Davası sırasında gündeme getirdiği sine-i

millete dönüş söylemleri böylesi münferit çıkışlardandır.¹ Yine böylesine bir strateji cılız bir söylem olarak parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş sürecinde de ana muhalefet partisi Genel Başkan Yardımcısı Selin Sayek Böke tarafından kullanılmıştır. 16 Nisan 2017’de yapılan referandumda mühürsüz oy pusulalarının Yüksek Seçim Kurulu tarafından geçerli sayılması ve seçimde yaşandığı iddia edilen usulsüzlükler nedeniyle Böke, MYK toplantısı sonrasında sine-i millete dönüşü gündeme getirse de bu açıklamadan iki saat geçmeden CHP Grup Başkanvekili Levent Gök, "Toplumun değişik kesimlerinden CHP'ye böyle bir öneri gelmiştir ama yapılan MYK değerlendirmesinde böyle bir kararın uygun olmayacağı kararına varılmıştır" diyerek bu stratejinin benimsenmediğini ifade etmiştir.² Bu çerçeveden hareketle bu çalışmanın, bireysel çıkışlardan ziyade sine-i millet söylemini parti politikası olmaya aday bir muhalif söylem olarak partiler içinde daha geniş çapta tartışıldığı örneklerle sınırlandırıldığını bu noktada ifade etmek gerekir.

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sine-i Millete Dönüş Söylemi

Çok partili hayata geçiş sürecinde Demokrat Parti, tek parti hâkimiyetine karşı birçok kesimin umut bağladığı muhalif bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kimi zaman kopma noktasına gelen kimi zamansa iktidarla muhalefet arasında bulunan ara çözümlerle ilerlemesi sağlanan bu süreçte 1946 seçimleri iktidar muhalefet ilişkilerinin seyrini anlayabilmek adına önemlidir. Normal şartlar altında 1946 Eylül’ünde yapılması gereken belediye seçimlerini Mayıs ayına alarak muhalefetin güçlenmesinin önüne geçmek isteyen iktidarın bu tutumu iktidar muhalefet gerilimindeki ilk kırılma noktasını oluşturmuştur.³ Bunun akabinde genel seçimlerin de yerel seçimler gibi öne alınması ve seçim kanununun demokratik nitelikten yoksun yapısı CHP-DP arasındaki gerilimin daha da tırmanmasına sebep olmuştur. Seçim yasası gereği; açık oy gizli sayım, seçim güvenliğinin adli makamlar yerine idari makamlarca sağlanması ve oy pusulalarının seçim sonrası hemen itlafı gibi şeffaflığı zedeleyecek antidemokratik

¹ “CHP Sine-i Millete mi Dönüyor?”,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/266458/CHP___sinei_millet_e_mi_donuyor_.html, “Sabahat Akkiraz Soma için Sine-i Millete Dönüyor: İstifa Etti”

<http://www.radikal.com.tr/politika/sabahat-akkiraz-soma-icin-sine-i-millete-donuyor-istifa-etti-1192757>, “MHP’den Sine-i Millet Tehdidi”,

<http://www.timeturk.com/tr/2012/11/07/mhp-den-sine-i-millet-tehdidi.html>, (Erişim Tarihleri: 11.06.2015)

² <http://www.posta.com.tr/chp-den-sine-i-millet-aciklamasi-haberi-1288253> (Erişim Tarihi: 7.08.2017)

³ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1946, s. 1.

uygulamalar özellikle merkezden uzak yerleşim yerlerinde şaibe kuşkusunu artırmıştır. Öyleki seçim yasasının gerekli güvenceleri sağlamaktan uzak yapısı 1946 seçimlerinin II. Meşrutiyet dönemindeki “sopalı seçimlerle” özdeşleştirilmesine yol açmıştır.⁴ Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkışında seçim sisteminin yaratmış olduğu sorunlar kadar bürokrasiye hâkim ve devletle iç içe geçmiş bir partinin devlet kademelerince kollandığı iddiası da etkilidir. Yaygın kanaat seçim güvenliğinin sağlanmasında merkezden uzaklaşıldıkça kontrolün azaldığından hareketle kırsal kesimlerde CHP adına manipülatif eylemlerde bulunulduğudur.⁵ 1946 genel seçimleri sonucunda 395 CHP’li, 64 DP’li, 6 da bağımsız milletvekillinden oluşan yeni Meclis, bu iddialar karşısında DP’nin nasıl bir tutum takınacağına beklendiği bir ortamda çalışmalarına başlamıştır.⁶

Seçim tarihi öne çekilen belediye seçimlerini protesto ederek yerel seçimlere iştirak etmeyen DP, genel seçimler sonrası ise seçimlere şaibe karıştığı iddiasıyla sine-i millete dönme ve Meclis görüşmelerine katılmama stratejisini tartışmaya açmıştır.⁷ Başını Kenan Öner, Sadık Aldoğan, Dr. Mükerrerem Sarol, Osman Kapani, Fevzi Çakmak, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Oğuz ve Osman Bölükbaşı gibi önemli isimlerin çektiği ve parti içinde ‘müfrit kesim’ olarak anılan ve temelde CHP’ye karşı sert bir muhalefet izlenmesini arzu eden grup; doğru yolun sine-i millete dönüşten geçtiğine inansa da partinin kurucu kadrosu muhalefetin Meclis çatısı altında yapılmasından yana tavır koymuş ve sine-i millete dönüşe engel olmuşlardır.⁸

Sine-i millete dönüş tartışmaları sadece seçimleri takiben oluşan yeni meclisin açılış sürecinde gündeme gelmemiş, Başbakan olarak Recep Peker gibi sert mizaçlı uzlaşmaz tutumlu birinin tercih edilmesi, seçim tutanaklarına yapılan itirazların reddi, Basın Kanunu’nda yapılan antidemokratik değişiklikler ile Bütçe görüşmeleri sırasında yaşanan ve “psikopat krizi” olarak tarihe geçen olay iktidar muhalefet kutuplaşmasını artırmıştır.⁹ Hatta o dönem Peker’in Menderes’e Genel

⁴ Ensar Yılmaz, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Hususlar” *ODÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s. 180.

⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, Cilt 2, İstanbul 1970, s. 1364. Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 44-45.

⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller*, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 268.

⁷ Ahmet Tahtakılıç, *Dönüşü Olmayan Yol*, Akademi Matbaası, Ankara 1989, s. 123.

⁸ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur Kitap Serisi, İstanbul 1967, s.80-81.

⁹ Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Isparta Üniversitesi SBE, Isparta 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 102-105.

Kurul'da hakaret etmesinin üzerine DP'liler Meclis'i terk etmiş basında "Sine-i Millete Avdet" olarak lanse edilen bu tutum Cumhurbaşkanı İnönü'nün devreye girmesi ile son bulmuştur.¹⁰ Böyle bir iklimde gerçekleştirilen Demokrat Parti Birinci Kongresi ise adeta sine-i millet taraftarlarının gövde gösterisi haline gelmiş, parti kurucularının tasvip etmemesine rağmen partinin en aşırı ismi Kongre başkanı seçilirken birçok müfrit isim de Genel İdare Kuruluna girmeyi başarmıştır.¹¹

DP kongrede parti politikalarını şekillendirecek kararlar almış ve bu kararları da Hürriyet Misakı adıyla kamuoyuyla paylaşmıştır. Buna göre Anayasaya aykırı kanunların tasfiyesi, Seçim Kanunu'nda yapılacak değişiklikler ve Devlet Başkanlığı ile parti başkanlığı makamlarının ayrılması hususu partinin kırmızı çizgileri olarak belirlenmiş; gerekli düzenlemelerin yapılmaması durumunda ise Genel İdare Kuruluna sine-i millete dönüş yetkisi verilmiştir.¹² Sine-i millete dönüş kararının hem bir programa bağlanması hem de bu karar yetkisinin sine-i milletçilerin çoğunlukta olduğu Meclis Grubuna değil de ılımlıların ve parti kurucularının ağırlıkta olduğu Genel İdare Kuruluna tanınması o dönem siyasi gelişmeler adına büyük önem taşımaktadır. Zira bu yetki aşırı isimlerden oluşan Meclis Grubuna verilmiş olsaydı bugün, gerçekleşemeyen muhalif bir stratejiyi değil 1946 yılında sine-i millete dönüşün yarattığı etkileri tartışıyor olabilirdik.

Süreç değerlendirildiğinde bu stratejiye sahip çıkanların sadece DP içerisindeki sertlik yanlılarının olduğunu söylemek de yanlış olur. Zekeriya-Sabiha Sertel, Cami Baykut, Tevfik Rüştü Aras gibi dönemin önemli sol isimleri de sine-i millete dönüş taraftarı olduklarını gizlememiş; hatta seçimler sonrası gündeme gelen Meclise katılmama senaryolarını bertaraf eden Celal Bayar ve kuruculara bu isimler "Çankaya eteklerine kadar gelmiş halk ayaklanmasını önlediniz" diyerek sitemlerini ilemişlerdir.¹³ Üstelik bu isimler DP'nin etkili isimleri Mareşal Fevzi Çakmak ve Kenan Öner'in de katılımıyla İnsan Hakları Derneği'ni kurmuştur. Dönemin DP Genel İdare Kurulu üyesi Samet Ağaoğlu, Aras ve Sertellerin amacını DP-sol yakınlaşmasını sağlayamaması neticesinde dernek üzerinden siyasi bir kimlik kazanma arayışı olarak nitelendirirken, Öner ve Mareşal'in bu oluşumda

¹⁰ Gülay Sarıçoban, *Çok Partili Hayata Geçişte İktidar Muhalefet İlişkileri 1946-1950*, Hacettepe Üniversitesi AİİTE, Ankara 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 89.

¹¹ Orhan Mete, *Bütün Tafsilât ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi*, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 17.

¹² Adem Çaylak, "1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 62-1, s. 26.

¹³ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu* (Yay. Haz. Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 414-415.

adının geçmesini ise sine-i milletçilerin birbirine yakınlaşması olarak izah etmiştir.¹⁴

Hürriyet Misakının hükümet kanadında yaratmış olduğu etkiye bakılacak olursa kongre ihtilalci bir teşekkül olarak nitelendirilmiş, muhalefetin amacının halk ayaklanması yaratmak olduğu iddia edilmişti Hatta Misak doğrultusunda Nisan 1947’de yapılan ara seçimlere de katılmamayı düşünen muhalefeti başbakan Peker İstiklal Mahkemeleri ile tehdit etmişti.¹⁵ Bu ortamda iktidar muhalefet ilişkilerinin normalleşmesini sağlamak ve gerilen ortamı yumuşatmak tekrar Cumhurbaşkanı İnönü’ye düşmüştü. Sürecin normalleşmesi adına gerek iktidarla gerekse muhalefetle temas halinde bulunan Cumhurbaşkanı her iki kesimin bilgisi dâhilinde yayımlanmış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi ile hükümetin muhalefete baskı uygulamayacağını, iktidarın muhalefeti ihtilalci bir teşekkül olarak görmeyeceğinin garantisini vermişti.¹⁶ Aslında yayımlanan bu beyanname ne DP içerisindeki sertlik yanlılarını ne de CHP’deki sertlik yanlısı Peker grubunu hoşnut etmemiştir. DP içerisinde Fevzi Çakmak beyannameyi muhalefeti uyusukluğa yöneltmeye yönelik bir tilki masalı olarak nitelendirirken,¹⁷ Osman Bölükbaşı partinin ideallerinin 12 Temmuz Beyannamesi ile hiç edildiğini, demokratik değişimin bu şekilde sağlanamayacağını “Yeni evde eski adetler” sözü ile eleştirmişti.¹⁸ Başbakan Peker ise siyasi partiler arasında İnönü’nün yaptığı gibi bir hakemlik fikrinin gerek 1924 Anayasası’na gerekse demokratik teamüllere uygun olmadığını açık açık dile getiriyordu. Memleketi idare noktasında hakemlik yetkisinin Cumhurbaşkanı’na değil millete ait olduğuna inanan Peker, bu hakemlik yetkisi için de seçimleri işaret ediyordu.¹⁹

12 Temmuz Beyannamesi partilerde bir kırılma yaratmış, muhalefetin ihtilalci bir teşekkül olduğunu düşünen Pekercilerle, demokratikleşme adına tek çarenin sine-i millete dönüşten geçtiğine inananlar, sine-i milletçilerin partilerinden tasfiye sürecinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. CHP’de Recep Peker ve hükümetinin beyannamenin yayımlanması noktasında İnönü ile ters düşmesi demokrasiyi daha iyi özümsemiş ve ılımlı genç siyasilerin oluşturduğu Otuzbeşler grubu tarafından pasifize edilmesine yol açmıştır.²⁰ DP’de ise müfrit isimler ihraç edilerek ya da istifa yolunu seçerek Meclis içerisinde “Müstakil Demokratlar

¹⁴ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, s. 40-41.

¹⁵ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947, s. 1.

¹⁶ Sarıçoban, *age*, s. 119-121.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1948, s. 1-4.

¹⁸ *Yeni Sabah*, 7 Mart 1948, s. 1.

¹⁹ Karpat, *age*, s. 303.

²⁰ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952, s. 563-564.

Grubu” adı ile yeni bir grup kurarak parti içerisindeki demokratik olmadığına inandıkları eylemleri protesto etmişlerdi.²¹ Neticede kuruluşunun daha ilk yıllarında Meclis Grubu’nun yarısına yakını kaybederek küçümsenemeyecek bir krizle karşı karşıya kalan DP; Mecliste ve merkezde yaşadığı bu sorunların örgütlere yansımamasıyla rahat bir nefes almıştır. Demokrat Parti’den ayrılan sert politika taraftarlarının güçlü isimleri Millet Partisi çatısı altında toplanmış, bu parti kapatılıncaya kadar hem CHP’ye, hem de DP’ye yönelik muhalefet hareketi buradan sürdürülmüştür. O dönem DP İkinci Büyük Kongresi’nden sonra partiden uzaklaştırılan Müstakil Demokratlar ve Afyon merkezli Özdemokratlar Partisi de MP’ye katılma kararı almış böylece Millet Partisi’nin Meclisteki sandalye sayısı 23’e çıkarken 1950 genel seçimleri öncesinde sine-i millete dönüş taraftarları MP çatısı altında buluşmuştur.

Yapılan ilk genel seçim sonuçları sine-i millete dönüşü destekleyen isimler için şok bir sonuç doğurmuş, MP’den sadece Kırşehir milletvekili olarak Bölükbaşı Meclise girerken DP, iktidarı güçlü bir çoğunlukla ele geçirmiştir.²² MP’nin laikliğe aykırılık nedeniyle kapatılmasından sonra partinin devamı şeklinde örgütlenen Cumhuriyetçi Millet Partisi de MP gibi açık bir dille sine-i millete dönüş tezini hiç işlememiştir. Ancak burada MP döneminden farklı bir durum ortaya çıkmış, MP-CHP arasında gündeme gelmeyen bu strateji başarılmasa da CMP-CHP-HP arasında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu müzakereleri sırasında tartışılmıştır.

İktidarın meşruiyetini tartışma noktasına getirerek, rejimde çıkış noktası arayanların başvurduğu bir çare olarak kullanılan sine-i millete dönme tehdidi, DP’nin muhalefette iken kullanmaya başladığı ve iktidarı ele aldığı da muhalefet partilerine miras olarak bıraktığı siyasi bir slogan olarak düşünülebilir. Özellikle 46-50 periyodu içerisinde sıkça kullanılmasına rağmen siyasi getiri ve götürüsünün bir türlü hesaplanamaması nedeniyle sadece söylem düzeyinde kalan sine-i millete dönüş, bu dönemden sonra Türk siyasetinde dönem dönem kullanılacak ama eylemsel boyutta ne gibi sonuçlar doğuracağı hep muamma olarak kalacaktır.

---

²¹ Müstakil Demokratlar Grubu, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildir*, Yeni Matbaa, Ankara 1949, s. 69.

²² Şenol Zümrüt, *Mareşal Fevzi Çakmak’ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.103.

Erken Seçim Stratejisi Olarak Sine-i Millete Dönüş Söylemi

Türk Siyasetinde erken seçim isteği kendine özgü koşullar dahilinde her dönem muhalefet tarafından dile getirilmiştir. 1989 ve 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi seçimi yapacak parlamentonun yapısını yinelemek adına erken seçim çağrıları yapılmış, sine-i millete dönüş söylemi muhalefet partileri ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından kullanılmıştır. Amaç 1987 ve 2002 yıllarında oluşan Meclis aritmetiğinin meşruiyetini tartışmaya açarak Cumhurbaşkanlığı seçimini yeni oluşturulacak Meclisin yapmasını sağlamaktır.

1989 yılında oy oranı %45'lerden %20'lere düşen ANAP'ın Cumhurbaşkanı'nı seçmesine engel olma anlayışı ile 2007'de AK Parti'nin Cumhurbaşkanı seçmesine engel olma çabası kategorik olarak birbiriyle örtüşmektedir. Her iki seçim de büyük tartışmalar gölgesinde neticelenmiş, ANAP ve AK Parti Meclis içerisinde sadece kendi sayısal güçlerine güvenerek diğer muhalefet partilerinin yer almadığı bir ortamda Cumhurbaşkanı seçme yoluna gitmişlerdir.²³ Bu durum, toplumun iktidar partisine oy vermemiş kesimlerinde tepki ile karşılanmış, muhalefet ise erken seçim arayışına cevap bulabilmek için daha radikal metotlar kullanılması gerektiği üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu çabalar içerisinde her iki dönemde de sine-i millete dönüş tezi tartışmaya açılmış, ANAP'a karşı DYP ve SHP bu söylemi kullanırken, AK Parti'ye karşı bazı sivil toplum örgütleri ve CHP'ye yakınlığıyla bilinen Cumhuriyet gazetesi partiye, sine-i millet fikrinin rejim açısından tarihi bir sorumluluk olduğu düşüncesini empoze etmeye çalışmışlardır.²⁴

80 darbesi sonrası sivil siyasete yön veren Anavatan Partisi, 1983 yılında yapılan genel seçimlerde askeri vesayet desteklediği partilerin karşısında yeterli çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olma şansını elde etmiştir.²⁵ Partilerin askeri vesayet altında seçimlere hazırlanması, iktidar şansı olan partilerin önemli isimlerine vetolar getirilmesi ve Özal'ın liberal öğelerle kompoze edilmiş muhafazakâr anlayışı o dönem ANAP'ın güçlü bir alternatif olarak siyasal hareket alanını genişletmişti.²⁶ Antidemokratik uygulamalar üzerine kurulu seçim ortamı iktidar üzerinde meşruiyet anlamında bir belirsizlik yaratsa da takip eden yerel

²³ Erdal Şafak, "Rejimin Dengeleri", *Sabah*, 17 Aralık 2006, s.19.

²⁴ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2006, s. 1. Alev Coşkun, "Sine-i Millete Dönüş...", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 2006, s.2.

²⁵ Sami Zariç, *1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 52.

²⁶ Atilla Yayla, "Liberal Siyaset/Liberal İktisat, Özal Çizgisi", *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet* (Editör: İhsan Sezal, İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.428-429.

seçimlerde elde edilen başarı tartışmaların büyümesine engel olmuştur.²⁷ Ancak yasaklı liderlerin tekrar siyasete dönüşünün karşısında durmasıyla kendi partisinin liberal söylemine ters düşen Özal'ın, 87 genel seçimlerinden hemen önce seçim yasasında gerçekleştirmiş olduğu kapsamlı değişiklik ilerleyen süreçte iktidarın meşruiyetinin sorgulanması ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.²⁸ Öyle ki bu değişiklik ANAP'ın bir sonraki seçimde daha az oy oranıyla daha fazla milletvekili elde etmesini sağlamış ve büyük partilere avantaj sağlayan yeni seçim sistemi iktidarın "seçim yasası hükümeti" olarak anılmasına yol açmıştır.²⁹ Takip eden ilk yerel seçimlerde ise üçüncü parti durumuna düşen ve aşkın temsil oranıyla iktidarı elde eden partinin herhangi bir uzlaşma arayışına girmeden Cumhurbaşkanı'nı seçme yoluna gitmesi muhalefetin tepkisini çekmiştir. İktidarın salt kendi çoğunluğuna güvenerek Çankaya'ya çıkacak ismi belirlemesine DYP toplumsal muhalefeti harekete geçirmek için "Çek Git!" ve "Çankaya Milletindir." gibi mitinglerle cevap verirken SHP tüm muhalefet partilerinin birlikte hareket etmesinin önünü açmak istemiştir.³⁰ Bu durum DYP-SHP stratejik ittifakına yol açarken parlamenter yollarla Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasını engelleyemeyecek muhalefetin alternatif muhalefet stratejisi arayışına neden olmuştur. Demirel DYP'si ve İnönü SHP'sinin ortak projesi olarak gündeme gelen bu alternatif proje kırkılı yılların ikinci yarısında DP içerisindeki müfrit muhafazakârların hayalini kurduğu sine-i millete dönüştür. Bir muhalefet bloğu yaratarak toplu istifa yoluyla toplumsal sinerjiyi arkalarına almak isteyen muhalefetin amacı ANAP'ı yalnızlaştırarak iktidarı meşruiyet sorunu ile karşı karşıya bırakmaktır. DYP'nin söylemlerinde koşulsuz olarak dile getirdiği bu stratejinin hayata geçmesi için MHP, RP ve küçük sol partiler gibi muhalefetin diğer partileri de ılımlı yaklaşmış ancak o dönem SHP ile DSP arasındaki güven bunalımı SHP'nin kararlı adımlar atmasının önünü tıkamıştır.³¹ Sine-i millete dönüş sonrası yapılacak bir ara seçimde muhalefet partilerinin iktidarı yalnız bırakma çabası DSP'nin "O günün şartlarında

²⁷ Zariç, s. 57.

²⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 28. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 410.

²⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Sarmal Yayınları, İstanbul. 1995, s. 232.

³⁰ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1989, s. 10. Süleyman Demirel'in yaptığı bu miting çalışması basında "Please Go" olarak da yer alacaktır. Basın Demirel'in çağrısını İkinci Dünya Savaşı kaybedilince İngiltere'de muhafazakâr parti vekillerinin kendi liderleri Chamberlain'e "Please Go" demesine benzetmiştir. Nazlı Ilıcak, "Please Go", *Tercüman*, 30 Ağustos 1989, s.9. Hüseyin Çavuşoğlu, *Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2009 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 104.

³¹ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1989, s. 15.

konuyu değerlendiririz önce bir sine-i millete dönüş gerçekleşsin sonra partimiz tavrını belirleyecektir.”³² anlayışı SHP’de ara seçimde DSP parlamentodaki yerimizi alabilir kuşkusunun oluşmasına neden olmuştur. İki parti arasında yaşanan güven bunalımının esas nedeni büyük partilere avantaj sağlayan ve küçük partilerin belini büken seçim sistemindeki değişiklikler konusunda SHP’nin sessiz kaldığı iddiasıdır.³³ Aradığı muhalefet bloğunu oluşturmakta başarılı olmayan SHP, kendi oy tabanının DSP’ye kayacağı endişesi ile sine-i millete dönüşten vazgeçmiş yerine alternatif olarak Cumhurbaşkanlığı seçimi toplantı yeter sayısının üçte iki çoğunluk gerektirdiği tezini gündeme taşımıştır. İlk olarak RP’nin dile getirdiği bu tez fazla rağbet görmemiş, tartışmayı Anayasa Mahkemesine taşıyacağını söyleyen SHP ise tezinin başarılı olamayacağını düşünmüş olacak ki iddiasından çabuk vazgeçmiştir.³⁴ Erdal İnönü’nün duygusal davranarak hata yaptığını açıklamasıyla beraber diğer partilerin de gündeminden teker teker sine-i millete dönüş düşüncesi düşmüş bu kararlılığı DYP milletvekili Murat Sökmenoğlu dışında kimse gösterememiştir.³⁵

Bitti sanılan sine-i millete dönüş tartışmaları Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra SHP tarafından tekrar gündeme getirilmiş hatta bu konu ile ilgili SHP ve DYP arasında bir komisyon oluşturulmuştur.³⁶ Komisyon erken seçimin gerekliliği üzerine çalışmış seçimlerin yapılabilmesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini araştırmıştır. Çalışmalar neticesinde kamuoyu sine-i millete dönüş kararı verilecek diye beklerken toplumsal muhalefetin yükseltilmesi gerektiği ancak Körfez Savaşı nedeniyle olası bir toplu istifanın rafa kaldırılması gerektiği sonucu ilan edilmiştir.³⁷

1989 Cumhurbaşkanlığı seçim süreci gibi 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim süreci de benzer iktidar ve muhalefet stratejilerinin kullanıldığı dönem olarak göze çarpmaktadır. AK Parti’nin 2002 seçimlerinde sağladığı çoğunluğa güvenerek görev süresinin dolmasına altı ay kala Cumhurbaşkanı kendisinin belirlemesine karşı ana muhalefet partisi ve partiye yakın kesimler sine-i millete dönüşü gündeme getirmişlerdir.³⁸ İki partili Mecliste iktidar meşruiyetinin sağlanması

³² Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 360.

³³ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1989, s.15.

³⁴ Mustafa Serhan Yücel, *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, Bilecik 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 170.

³⁵ *Milliyet*, 1 Kasım 1989, s.10.

³⁶ Çavuşoğlu, *age*, s.112.

³⁷ *age*.

³⁸ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2006, s. 1.

adına önemli olan CHP, parlamentoyu terk ederek iktidar üzerinde erken seçim adına baskı kurmayı hedeflemişti. Ancak içtüzüğün toplu istifa durumunda direk olarak erken seçim yolunu açmaması, toplumda istenen muhalefet çizgisinin yukarılara çekilememesi ve bu strateji yerine daha kesin sonuç verebilecek 367 kartının gündeme getirilmesi CHP'nin sine-i millete dönüşten vazgeçmesine neden olmuştur.³⁹ O dönem 1989 yılında da gündeme gelen ancak rağbet görmeyen Cumhurbaşkanlığı seçimi toplantı yeter sayısının üçte iki çoğunluk gerektirdiği tezi üzerine kurulu muhalif rüzgâr bir anda sine-i millete dönüşten 367 krizine evrilmiştir. İktidar muhalefet arasında kutuplaşmaya neden olan 367 krizinde Anayasa Mahkemesinin 367 lehine karar vermesi ile sine-i millete dönüş tartışmaları tamamen ortadan kalkmış ve ana muhalefet bütün stratejisini 367 bağlamında oluşturmuştur.⁴⁰ Ne var ki hukukun yeniden yaratılması olarak nitelendirilebileceğimiz bu tez halk nezdinde olumlu karşılanmamış Cumhurbaşkanlığı seçimi ve siyasi süreç AK Parti'nin inisiyatifi doğrultusunda şekillenmiştir.

AK Parti ve ANAP'ın Cumhurbaşkanı adayını açıklama sürecinde izlediği yol ile bu dönemlerde muhalefetin iktidarın Cumhurbaşkanı'na tek başına belirleme isteğine vermiş olduğu tepki benzerdir. Bu süreçlerde iktidar partileri stratejilerini belirlerken sayısal çoğunluklarını dikkate almış ve aday isimlerin yıpranmasını önlemek adına son ana kadar adaylarını açıklamamışlardır. Her iki dönem değerlendirildiğinde sine-i millete dönüş açısından en önemli farklılık ise bu tepkinin Özal ve ANAP'a karşı verilirken iktidarın düşüşte olduğu gerçeğidir. Zira aynı tepkinin gözlemlendiği 2006 yılı sonlarında ise AK Parti düşüşte değil aksine yükselişte olan bir partidir hatta bu rüzgârı iyi kullanan iktidar tepki oylarıyla bir sonraki dönem beklenin çok ötesinde güçlenmiştir.

Ancak her iki dönemde de tartışılan sine-i millete dönüş stratejisi söylem bazından ileri gidememiş, çeşitli nedenler öne sürülerek siyasi ortamın toplu istifayı gerektirmediğine karar verilmiştir. 89 yılında SHP'nin yanlış anlaşıldığını belirterek vazgeçtiği bu söylem 90 yılında da DYP-SHP muhalefeti tarafından yaklaşan Körfez Savaşı öne sürülerek göz ardı edilmişti. 2007 yılında ise özellikle CHP ve partiye yakın basın tarafından işlenen sine-i millete dönüş tezi 367 krizi ile beraber gündem dışına itilmiş bir nevi sine-i millete dönüş tartışmaları daha az siyasi riskle daha etkili sonuçlar doğurabilecek 367 krizine evrilmişti.

Sine-i millete dönüş söyleminin kullanıldığı her iki dönem incelendiğinde gerek aşkın temsil oranının gerekse parlamentoda temsil edilmeyen oy oranının

³⁹ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2006, s. 1.

⁴⁰ *Milliyet*, 30 Aralık 2006, s. 22.

bundan önceki ve sonraki dönemlere nazaran oldukça büyük olması da dikkat çekicidir. Bu bağlamda dikkati çeken, ne zaman parlamentoda aşkın temsil oranı %30'lara ulaşmışsa o dönem içerisinde sine-i millete dönüş tartışmaları gündeme gelmiştir. Gerek 1989'daki gerekse 2006 sonundaki sine-i millete dönüş tartışmalarında seçim sisteminin yarattığı sonuçlar etkili olmuştur. Aşkın temsil oranının tavan yaptığı bu dönemlerde gerek parlamenter muhalefet gerekse parlamento dışı muhalefet, vekil sayısının yetersiz olması nedeniyle iktidar tarafından göz ardı edildiği ve milletin bir kısmının kaale alınmadığı iddiasıyla parlamenter sistem içerisinde daha radikal bir yol olarak değerlendirilebileceğimiz sine-i millete gitmeyi dillendirmişlerdir.

1946'dan 2015'e kadar yapılan tüm seçimlerde aşkın temsil oranı ve parlamento dışında kalan oy oranı baz alındığında bu oranların yüksek olduğu 1950-1954-1957 1987 ve 2002 seçimleri bu kriterlerin incelenmesi anlamında önemlidir. 1987 ve 2002 seçimleri sonrasında yaşanan meşruiyet tartışmalarında %30'lara varan aşkın temsil oranı ve % 45'e kadar yükselmiş parlamento dışı kalmış oy oranı belirleyici olmuştur.⁴¹ Bu durum radikal bir söylem olan sine-i millete dönüş tartışmalarını alevlendirmiş, iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim artmış, kutuplaşmanın halka da sirayet etmesi riski doğmuştur. 1950-54 ve 57 yıllarında da benzer şekilde aşkın temsil oranlarının varlığına rağmen parlamento dışı kalmış oy oranı % 1'i bile bulmamıştır.⁴² Ancak bu dönem demokratik tecrübe noksanlığı, demokrasi tanımının oy çokluğu ile sınırlı görülmesi ve çoğulcu anlayışın henüz tercih edilmemesi nedeniyle bu durum halk tarafından millî iradenin zafiyeti şeklinde yorumlanmamış dolayısıyla aşkın temsil oranının yüksek olmasına rağmen sine-i millete dönüş söylemi ile karşılaşılmamıştır. Çoğunlukçu sistemin yarattığı çarpık dağılıma rağmen CHP'nin sine-i millet söylemini kullanmasının önündeki bir diğer engel kendi eliyle getirdiği ve kullandığı sistemi halka şikayet etmenin faydasız olacağını tahmin ediyor olmasıydı.

Bu noktada çok partili hayata geçiş sürecindeki sine-i millete dönüş söylemi ile 1989 ve 2007 yılları Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında kullanılan söylemi birbirinden ayırmak gerekir. Öyle ki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde yaşanan tartışmalar, seçim sisteminin yarattığı sıkıntılarla baş etmek anlamında erken seçimi sağlama amaçlı iken, çok partili hayata dönüş sürecindeki tartışmalar ise seçim güvenliğini sağlama ve muhalefete yapılan baskıyı sona erdirmeye amaçlı idi.

---

⁴¹ Erol Tuncer, "Türkiye'de Seçim Uygulamaları Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", *Anayasa Yargısı* 23, Ankara 2006, s. 171.

⁴² *age*

Özetle ülkeyi erken seçime taşıma amaçlı kullanılan sine-i millete dönüş söyleminin arkasında seçim sisteminin yarattığı olumsuzluklar ve adil temsil anlamında yaşanan sıkıntılar yer almaktadır. Bu sıkıntılar boyutu ise aşkın temsil oranının ve parlamentoda temsil edilemeyen oy oranının çokluğu ile ölçülebilir. Bu oranların yüksek çıktığı seçimlerde meşruiyet tartışmaları ile beraber gelişen sine-i millete dönüş söyleminin varlığı bir tesadüf olmasa gerektir.

Parti Kapatmalara Tepki Olarak Sine-i Millete Dönüş Söylemi

Siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan siyasi partiler ülke sorunlarının çözümü noktasında farklı görüşler üreten ve farklı kesimlerin taleplerini dile getiren oluşumlardır. Bu doğrultuda milli iradenin temsilcisi konumunda olan siyasi partiler kuruluş ve işleyişi itibariyle çeşitli güvencelere sahiptir. Ancak İkinci Dünya Savaşı öncesi İtalya ve Almanya'da, demokrasinin getirdiği sınırsız özgürlük anlayışını kullanarak parlamenter sistemin diktatörlüğe evrilişi, militan demokrasi anlayışının güçlenmesine neden olmuştur.⁴³

Militan demokrasi anlayışı, sistemin getirdiği olanakların, sistemin varlığı aleyhine işlemesini engelleyici birtakım savunma mekanizmaları içerir. Bu mekanizmalardan biri de siyasi parti yasaklarıdır. Partilerin temelli kapatılması da bu yasakların en ağır yaptırımlarından bir tanesidir. Her ne kadar özgürlükçü demokrasi anlayışı, yasaklarla arasına mesafe koymuşsa da bu mekanizmaların salt varlığı demokrasinin ruhuna aykırı değildir. Burada önemli olan yasakların uygulama boyutunda yarattığı etkidir. Düzeni koruma adına ölçülü ve dengeli bir şekilde yürütülebilen yasaklar sistemi ayakta tutması açısından önemlidir.

Militan demokrasi anlayışının sınırlarını çizen, uluslararası kaynak olarak kabul gören AİHS ve bu anlayışın işleyişi ile korunmasında otorite kabul edilen AİHM'in kararları demokratik ülkelere yol gösterici konumdadır. Türk siyaseti birçok partinin kapatılmasına şahit olmuş, olağanüstü koşullarda işlemesi gereken bu mekanizmaya sık sık başvurularak, parti kapatma bir gelenek haline almıştır.⁴⁴ Partilerin belirleyecekleri politikaların temel ilkelerini, yönünü hatta ayrıntılarını

---

⁴³ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 132. Yusuf Şevki Hakyemez, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınları, Ankara 2000, s. 46-54. Militan demokrasi kavramı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, Ankara 1981, s. 192-193.

⁴⁴ Birce Albayrak Coşkun, "Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma ve Avrupa Örnekleri 'Parti Kapatmak Demokrasi Tehdidi mi?'" , *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 3, Sayı 7, 2008/7, s. 143-149.

resmi ideoloji etrafında şekillendirmesi gerektiğinden yola çıkan Türkiye'deki militan demokrasi anlayışı, aksi söylem ve eylemleri parti kapatma sebebi olarak kabul etmiştir. Bu ideoloji iki önemli noktaya vurgu yapar ki bunlardan biri militan laiklik anlayışı diğeri de üniter devlet yapısıdır. Kapatılan partiler incelendiğinde özellikle iki siyasi geleneğin partilerinin peş peşe kapatılışı da dikkat çekmektedir. Milli Görüş çizgisinde olan partiler laikliğe aykırı eylemlerin odağı olmakla itham edilip kapatılırken, Kürt siyasi partileri ise “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ilkesinin ihlali nedeniyle kapatılmıştır.⁴⁵

Her iki siyasi çizgiden de gelen partiler, kapatılan partinin ardından yeni parti kurarak yola devam etmeyi tercih etse de; bu iki geleneğin kapatılan en son partileri, seleflerinin aksine sine-i millete dönüş tartışmalarını gündeme taşımışlardır. HEP-DEP-HADEP-DEHAP çizgisinden gelen DTP ve MNP-MSP-RP çizgisinden gelen FP kapatılış süreçlerinde Meclisten toplu istifa ederek halkın arasında siyaset yapmayı gündeme getirmişlerdir.⁴⁶

DTP ve FP, yaşanan parti kapatmaların demokrasiyi ya da özgürlükleri korumadan ziyade, bürokratik-seçkinci ideolojinin yarattığı kurulu düzeni koruma amacı taşıdığını savunmuşlardır. Bu şekilde oluşturulmak istenen sınırlı çoğulcu anlayışın aslında milletin iradesine vurulmuş bir darbe olduğunu iddia eden partiler, yeni partiyi kurma fikrini hayata geçirmeden önce sistemi sine-i millete dönmekle tehdit etmişlerdi. Her iki partinin de sine-i millete dönüş söylemini kullanmasına yol açan ana sebep; resmi ideolojinin partilerini kapatarak hukuk yoluyla siyaset alanını daraltmaya çalıştığı iddiasıdır.⁴⁷ Bu iki partiyi sine-i millete dönüş söylemine götüren koşullar, verilen kararda etkin olan faktörler ve dönemin aktörleri ise birbirinden farklıdır. Ayrıca olası bir sine-i millete dönüş durumunda bu partilerin ve tabanlarının göstereceği yaklaşımın ülke politikasına etkisi de aynı olmayacaktır. Tüm bu farklılıklara rağmen her iki partinin de sine-i millete dönüşü dile getirmekteki ortak amacı milli iradenin tecellisine engel olduğu tezini işlemektir. Sine-i millete dönüşle amaç, meşruiyetini kaybetmiş bir Meclis ortamından faydalanmaktır.

İlk olarak FP ile sine-i millete dönüş söyleminin birlikte anıldığı süreç Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile Meclis'e girmek istemesiyle başlayan olaylar

⁴⁵ Ömür Aydın, “Politik Alanın Farklı Siyasi Projelere Açıklığı Sorunu: Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları Üzerine Bir İnceleme”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 13, Sayı 154, Kasım 2010. <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/11a/01.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2015)

⁴⁶ *NTVMSNBC*, 13 Aralık 2009, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25031371>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015). *Milli Gazete*, 20 Haziran 2001, s.1-10.

⁴⁷ FP sine-i milleti tartışıyor”, *Yeni Şafak*, 07.05.2001, *Yeni Şafak Gazetesi*, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2001/mayis/07/p5.html>, (Erişim Tarihi: 11.06.2015).

zinciri neticesinde başlamış ancak bu öneri ilk olarak pek rağbet görmemiştir. Öyleki Merve Kavakçı, bu olayda partilileri tarafından yalnız bırakıldığını iddia ederek kendi kaleme aldığı eserde partisini sine-i millete dönmemesi nedeniyle eleştirmiştir.⁴⁸ Başörtüsü krizi sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, FP'nin RP'nin devamı olduğu ve partinin laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçeleriyle 7 Mayıs 1999'da Anayasa Mahkemesine kapatma davası açılmıştır.⁴⁹ Mahkemenin karar vermesine bir hafta kala partide sine-i millete dönüş sesleri yükselmiş kırka yakın milletvekili istifa dilekçelerini partinin kapatılması durumunda işleme konulmak üzere Genel Merkez'e iletmıştır.⁵⁰ Sine-i millete dönüş tartışmalarının ortaya çıkmasının sebepleri olarak Anayasa Mahkemesinin siyasallaştığı, Mahkemenin partilerini kapatacağını ve erken seçim zaruretinin ortaya çıkmaması için sadece iki vekilliğin düşürüleceği iddiası dile getiriliyordu. FP'liler değerlendirmelerini "Böyle bir durumda karara siyaset karışmış olur ki sine-i millete dönmekten başka çaremiz kalmaz." şeklinde yapıyordu.⁵¹ Bu doğrultuda FP, sahip olduğu 111 milletvekilinin istifası ile Meclisi meşruiyet bunalımına sürükleyebilecek potansiyele sahipti. Ancak parti içerisinde sine-i millete dönüş ile ilgili görüş ayrılıkları mevcuttu. Uzun bir süre Yenilikçi-Gelenekçi ikilemi yaşayan partide Gelenekçiler, bu söylemi desteklerken; ileride partiden ayrılıp AK Parti kadrolarını oluşturacak Yenilikçi isimler, sine-i millete dönüşe soğuk bakıyorlardı.⁵² Neticede rejimle ilişkisine bir dargın bir barışık devam eden ve tamamen kopmasını göze alamayan FP, sine-i millete dönmekten vazgeçmiştir.⁵³

FP'nin sine-i millete dönüşünü engelleyen tek etken parti içerisindeki Yenilikçi kadronun bu projeye dâhil olmak istememeleri değildir. Özellikle "Milli Görüş Partileri seçimden birinci çıksa dahi statüko onların ülkeyi yönetmelerine izin vermez." görüşünün toplumun bir kesiminde oluşması, olası bir toplu istifa durumunda partinin daha güçlü gelişini engelleyebilir görüşü de partide tartışılmıştır. Yapılacak seçimlerde oy geçişkenliğini kullanarak parti tabanının

⁴⁸ Merve Kavakçı İslam, *Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 77.

⁴⁹ Hüseyin Aykol, *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 258.

⁵⁰ "FP'de 'sine-i millet' tartışması", Haberin Erişim Adresi: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/89575.asp>, (Erişim Tarihi: 11.06.2015).

⁵¹ *Milli Gazete*, 20 Haziran 2001, s. 1-10.

⁵² FP'de 'sine-i millet' tartışması", <http://arsiv.ntv.com.tr/news/89575.asp>, (Erişim Tarihi: 11.06.2015).

⁵³ *Milli Gazete*, 24 Haziran 2001, s. 10.

başka partilere yönelmesi ve olası bir bölünme korkusu partinin sine-i millete dönmesinin önündeki engeller olarak göze çarpmaktadır.

Sine-i millete dönüş stratejisini hayata geçireceğini iddia etmiş partilerden biri de DTP'dir. Kapatılmadan önce olası bir parti kapatma durumunda, toplu şekilde istifa ederek Meclisi terk edeceklerini açıklayan partinin, yirmi bir milletvekilinin ikisinin üyeliğinin düşürülmesi ile Mecliste on dokuz üyesi kalmıştır.⁵⁴ Sine-i millete dönmeleri durumunda sayısal olarak büyük çapta Meclisin boşalmasına neden olamasalar da, Türkiye'de belirli bir grubun temsilcilerinin bütünüyle parlamento dışı kalmasının siyasal meşruiyet adına sorun yaratacağı aşıkardır. Ayrıca DTP'nin kapatılışı ile beraber yükselen sine-i millete dönüş seslerinin iktidarın arkasında durduğu Demokratik Açılım projesine büyük oranda zarar vereceği düşünülürse, açılımın geleceği adına da bu tartışmaların seyri önem taşımaktaydı.

Türk siyasetinde görülen tüm sine-i millete dönüş tartışmaları toplu şekilde değerlendirildiğinde tartışmaların aktörleri genel olarak parti kurulları, parti tabanı ve medya gibi demokratik düzenin sivil oluşumlarıdır diyebiliriz. Ancak DTP'nin söyleminin şekillenmesinde diğer örneklerin aksine demokratik düzenin paydaşları değil legal olmayan oluşumlar etkili olmuştur. İmralı-Kandil arasında bağımsız siyaset üretme olanağını yakalayamamış olan parti, sine-i millet tartışmalarında da her iki unsurun görüşlerinden bir sonuca ulaşma yolunu tercih etmiştir.

Partinin kapatılması ile başlayan Meclisi terk etme tehdidinde PKK'nın komuta kademesi Kandil de katılmış, DTP'nin en yakın zamanda bu düşüncüyü hayata geçirmesi gerektiğini açıklamıştı. Olası bir sine-i millete dönüş durumunda "Kürtler siyasette temsil edilmiyor" mağduriyet sloganını kullanacak olan PKK şiddet eylemlerine bu şekilde meşruiyet kazandırmayı hedeflemiş görünüyordu. Ancak o sırada yürütülen Demokratik Açılım için devlet ile temas halinde bulunan İmralı, buna mani olarak sine-i millete dönüşü engellemiştir.⁵⁵ Bu şekilde DTP-İmralı-Kandil üçgeninde Öcalan hala etkin bir siyasi aktör olduğunu gösterme fırsatı yakalamışken, DTP'nin de bağımsız bir siyasi aktör olmadığı bir kez daha tescillenmiş oluyordu. Öcalan bu hamle ile hem devlete mesaj vermiş hem de

⁵⁴ <https://www.birgun.net/haber-detay/meclis-te-dtp-liler-icin-kritik-isim-olan-ufuk-uras-gorev-neyse-yaparim-dedi-49875.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

⁵⁵ "Öcalan'dan DTP'lilere: Henüz istifa aşamasına gelinmedi", *Radikal*, 18 Aralık 2009, <http://www.radikal.com.tr/politika/ocalandan-dtplilere-henuz-istifa-asamasina-gelinmedi-969941/> (Erişim Tarihi: 20.06.2015). "Öcalan'dan mesaj geldi DTP'liler Meclis'te kaldı.", *Milliyet*, 18 Aralık 2009, <http://www.milliyet.com.tr/imrali-gengelgesi/siyaset/siyasetdetay/19.12.2009/1175640/default.htm>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

DTP'nin Meclisten çekilmesini doğru ve ilkeli bir karar olarak gören Kandil'i boşa çıkarmıştı.

Yine de olası bir sine-i millete dönüş durumunda parlamento dışı muhalefeti etnik saiklerle örgütleyip mobilize etme potansiyeline sahip olan DTP'nin böyle bir durumda kitleleri sokaklara indirebilme gücünden de bahsetmek gerekir. O dönem DTP'nin Meclisten çekilme hamlesine karşı siyasi gündemin üzerinde durduğu en önemli konular Açılım'ın geleceği ve sokak çatışmalarının artması olasılığıydı. Basının üzerinde durduğu bu iki konunun olası bir toplu istifa durumunda nasıl seyredeceğini ön görmek mümkün değildi. Ancak ortamın gerilmesinin hükümetin başlatmış olduğu projeye zarar vereceği ve terör örgütünün işine geleceği açıktır. Türk siyasetindeki diğer örnekler gibi sistemin açmazlarından faydalanarak, düzeni sıkıştırma amacı güden bu politikanın eyleme dökülmesi mümkün olmamıştır. Lakin DTP'nin sine-i millete dönüş söyleminin sahibi olarak parlamento dışı muhalefete cesaret edememesine rağmen bu dönemde etkin bir aktör olarak ortaya çıkan ve DTP'nin şahin kanadı ve PKK'ya rağmen sine-i millete dönüşü engelleyen İmralı'nın devlete karşı elinin güçlendiği söylenebilir. Bu doğrultuda açılım sürecinde devletin sürecin aktörü olarak ilk resmi muhatabı olan DTP; etkisiz politikası nedeniyle zamanla sürecin dışına itilecek ve Kürt siyaseti üzerindeki etkisini DTP'nin apolitik konumu üzerinden gösteren İmralı süreçte aktif olmanın yollarını arayacaktır.⁵⁶

Sonuç olarak DTP'nin kapatılış süreci sancılı bir şekilde ilerlemiş, çözüm süreci olarak adlandırılan projenin hassaslığı nedeniyle sine-i millete dönüş tartışmaları kısa zamanda ülkenin ana gündem maddesi olmuştur. Anayasa Mahkemesinden karar çıkmadan önce dile getirilen ve partinin kapatıldığı günlerde doruğa çıkan siyaseti Meclis dışına taşıma çabası söylem olarak dile getirilmiş olsa da tıpkı Türk siyasetinin diğer örneklerinde olduğu gibi sine-i millete dönüş slogandan öteye gidememiştir. DTP A planı olarak sunduğu sine-i millete dönmek yerine 19+1 olarak adlandırılan B planını hayata geçirmiştir. Bu bağlamda Meclis zemininde kalmaya karar veren DTP, 19 milletvekili ile Barış ve Demokrasi Partisi'ne geçmiş, İstanbul Bağımsız milletvekili Ufuk Uras'ın da katılımıyla Mecliste BDP Grubunu kurma yolunu seçerek sine-i millete dönüşü rafa kaldırmıştır.

---

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 2009, s. 6.

SONUÇ

Meclis çatısı altında karar alma süreçlerine katılamama ya da alınan kararlarda etkisiz kalma neticesinde siyaset yapma imkânının kalmadığı durumlarda milletvekillerinin parlamentodan topluca çekilmeleri anlamına gelen sine-i millete dönüş, siyasal bir romantizm olarak Türk siyasetinde muhalif söylemler arasındaki yerini almıştır. Bütün olarak değerlendirildiğinde sistemin işleyişini önce tıkayıp sonra yeniden dizayn etme amacı taşıyan bir proje olarak sunulan sine-i millete dönüş, zaman içerisinde stratejik bir eylem planından muhalif bir söyleme dönüşmüştür.

Demokratik süreç içerisinde parlamenter muhalefetin işlevsellik sorunu, çoğulculuğa kapalı kamusal alanın varlığı ve çarpık seçim sisteminin işler kılınması çabası sine-i millete dönüş söyleminin gündeme gelmesine neden olmuştur. Muhalefetin kendince, rejimin geleceğine ya da milli iradenin tecellisine aykırı bir tutumla karşılaştığı anlarda bu söyleme yönelmesi dikkat çekicidir. Siyasi kriz dönemlerinde mevcut parlamenter muhalefet yöntemlerinin yetersiz kalması son alternatif olarak bu söylemin popülerleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu siyasi kriz dönemleri kimi zaman seçim sistemleri ve uygulamalarının yarattığı sorunlardan kaynaklı, kimi zamansa parti kapatmayı olağanlaştıran sisteme tepki niteliğinde şekillenmiştir.

Demokrasilerde temsiliyeti güçlendirmek ve iktidarın meşruiyetini tartışılmaz kılmak seçim sisteminin rasyonel çalışmasına bağlıdır. İyi bir seçim sistemi hem temsilde adaleti hem de yönetimde istikrarı birlikte sağlar. Sadece yönetimde istikrar boyutunu ön plana çıkararak, temsilde adaleti göz ardı eden seçim sonuçları neticesinde oluşan iktidarların, meşruiyet sorunu ile karşı karşıya gelmesi olağandır. İktidarı bu soruna sürükleyen sebeplerin başında gelen adaletsizliğin en önemli göstergeleri temsil edilmeyen oy oranı ile aşkın temsil oranının yüksek olmasıdır. Temsilde adaletin iyi dağıtılamaması, parlamentoda hak ettiği oranda temsil edilmeyen kesimlerin bulunması demokratik sistemin işleyişini açısından problem oluşturur. Bu durumlarda muhalefet-iktidar ilişkileri hassaslaşır ki iktidarın muhalefeti sistemin işleyişinde paydaş olarak görmemesi, sorunu daha da büyütür. Seçim sonuçları bağlamında temsilde adalet ilkesi göz ardı edilerek sadece yönetimde istikrar anlayışını doğuran seçim sistemlerinin sürmesi, muhalefetin etkisizliğini sürdürecektir, sine-i millete dönüş tarzı muhalif söylemlerin artmasına yol açacaktır.

Sine-i millete dönüş söylemine yol açan tek etken seçim sisteminin işleyişini değildir. Militan demokrasi anlayışı gereği olağanlaşan parti kapatmalar da milli iradenin tam tecelli etmesine engel olabilmektedir. Hele ki kapatılan parti taban olarak halkın belli kesimlerinin kemikleşmiş oylarını temsil ediyorsa bu sorunu daha karmaşık bir hale getirir.

Gerek seçim sistemlerinin rasyonelliğinin tartışılması gerekse parti kapatma eyleminin olağanlaşması, Türk siyasetinin sık sık gündemine giren siyasi konulardır. Türkiye'nin bu konularda genel olarak başarısız bir sınav verdiği düşünülürse milli iradenin Meclise yansıma şeklinin ve sistemin meşruiyetinin sorgulanması kaçınılmazdır.

Kökleşmiş bir demokrasi anlayışını tam olarak oturtamayan Türkiye'de; sistemin krize sürüklendiği ya da tıkanıdığı anlarda, muhalefet çıkış yolunu erken seçime gitmekte arayabilir. Ancak erken seçim talebi her zaman iktidarlar tarafından olumlu karşılanmayabilir. Bu durum siyasi anlamda pasifize olmuş ve kriz dönemlerinde, kullandığı muhalif enstrümanlar ile sonuç alamayan muhalefetin son çare olarak sine-i millete dönüşe yönelmesine yol açabilir. Şu yanılgıya düşmemek gerekir ki muhalefetin sine-i millete dönüşü, hukuken erken seçimi garanti etmez. Yani sine-i millete dönüş durumu erken seçimin değil ara seçimin önünü açar. Bu nedenle olası bir sine-i millete dönüşün etkili olabilmesi için muhalefetin ortak hareket etmesi ve birlikte ara seçimlere girmemesi gerekmektedir. Çünkü herhangi bir partinin toplu istifasından sonra yapılacak ara seçime, o parti hariç diğer tüm partilerin girmesi meşruiyet tartışması oluşturmaktan uzak kalır ve sine-i millete dönen partinin Meclisten uzaklaşması dışında bir sonuç doğurmaz. Bu bağlamda siyasi gündemimizde erken seçim talebiyle Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında tartışılan sine-i millete dönüşün gerçekleştirilememesinin nedenlerinden biri de muhalefet partileri arasında bir blok oluşturulamamasıdır.

Henüz toplu şekilde herhangi bir partinin sine-i millete dönmesine tanık olamayan Türk siyaseti açısından, bu stratejinin olası hayata geçirilebilme süreci de tartışmalıdır. Öyle ki bugün Meclis içerisinde herhangi bir partinin sine-i millete dönüyoruz diyerek istifa dilekçelerini vermeleri sürecin sonlandığı anlamına gelmiyor. Çünkü normalde istifa yenilik doğurucu tek taraflı bir irade beyanı olup kendi başına sonuç doğurmasına rağmen 82 Anayasası, milletvekillerinin istifasını hukuki bir şekle tabi tutmuştur. TBMM İçtüzüğüne göre bir milletvekilinin istifa dilekçesi Meclis Başkanlık Divanı tarafından değerlendirilir. İstifanın geçerliliğini tespit eden Divan, dilekçeyi Meclis Genel Kurul gündemine gönderdikten sonra Genel Kurul'da görüşme yapılmaksızın oylama yapılır. İstifa toplantıya katılanların salt çoğunluğunun oyuyla kabul edilebilir.⁵⁷ Kısaca istifa süreci bir parlamento kararını şart kılar ki istifa eden kişinin milletvekilliği, istifanın kabul kararının Resmî Gazete'de yayımlandığı gün sona erer.

---

⁵⁷ Hamit Eşen, "Parlamento Hukukunda Milletvekilliğinin Sona Ermesi", *Yasama Dergisi*, Sayı 19: Eylül – Ekim – Kasım – Aralık / 2011, s. 48-49.

İstifaların resmîyet kazanması sürecini dahi iktidarın eline bırakan İçtüzük, her ne kadar muhalefetin istifalarının yürürlüğe girebilmesi için iktidarın onayına ihtiyaç duysa da sine-i millete dönüş, kurumlardan değil halktan onay beklemek olarak anlaşılmalıdır. İktidarların iddia ettiği gibi resmi olarak istifaların onaylanması gerekli olsa da sine-i millete dönüşün önündeki engel bu olamaz. Gündeme gelen “İstifa ederseniz istifanızı kabul etmeyiz, bizim de onayımız olmadan sine-i millete dönemezsiniz, istediğimiz isimlerin istifasını kabul ederiz istemediğimizi etmeyiz” tarzı tartışmalar da siyasilerimizin konuyu tam olarak idrak edebilmekten ne kadar uzak olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü istifa iradesini gösteren kesimler Meclis ve komisyon çalışmalarına gitmedikten sonra Genel Kurul’da muhalefet sandalyeleri boş kaldıkça fiilen sine-i millete dönülmüş olur ki muhalefetin istifasının iktidar tarafından onaylanıp onaylanmamasının bir anlamı kalmaz.

Resmîyette sine-i millete dönüşe engel olabilecek iktidar, pratikte bunun hayata geçmesine engel olamaz. Bu durum sine-i millete dönüşün önünde sanıldığı gibi büyük İçtüzük engellerinin olmadığını bir göstergesidir. Ancak henüz kitlesel anlamda örneğiyle karşılaşmadığımız bu stratejinin hayata geçmesi durumunda halkın vereceği tepkinin ne olacağı ve nasıl karşılayacağı da bir muammadır. Bu durumda halkın önünde iki seçenek belirecek; ya muhalefeti parlamentodan kaçmakla itham edip ilk seçimde siyaseten cezalandıracak ya da halk, muhalefeti bağrına basıp ilk seçimde daha güçlü şekilde parlamentoya gönderecektir. Aslında hangi seçeneğin geçerli olduğu biraz da süreçte kimin ne kadar haklı olduğu ve bunu halka ne kadar aktarıp aktarmadığına bağlıdır. Ancak sonuç her ne olursa olsun bu durumda muhalefetin, toplumun bir kesimi tarafından krizi derinleştirmek ve ekonomik dinamiklerle oynamakla suçlanacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Bu doğrultuda olası bir sine-i millete dönüşün halk tarafından nasıl karşılanacağına kestirilememesi ve siyasi pozisyon ile taban kaybı yaratabilme riski muhalefetin bu söylemin peşinden gidememesinin bir başka nedenidir.

Sine-i millete dönüş söylemi siyasi gündemimizde sıkça yer bulmuştur. Ancak Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesine tepki göstermek için sine-i millete dönen Murat Sökmenoğlu’ndan başka Türk siyasetinde henüz bu eylemi gerçekleştiren görülmemiştir.⁵⁸ Her ne kadar tek başına istifası siyasi sonuçlar doğuracak şekilde büyük bir adım olmasa da dün söylenenlerin bugün unutulduğu siyaset dünyasında Sökmenoğlu’nun kişisel kazanımlarından vazgeçerek söylediklerini yapabilme cesareti gösterebilmesi takdire şayandır.

---

⁵⁸ İsmet Demirdöğen, “Bir Ankara efsanesidir 'sine-i millete dönmek’”, *Radikal*, 20 Aralık 2006. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=207846>, (Erişim Tarihi: 11.11.2015).

Sine-i millete dönüş söyleminin geçmişine bakıldığında istenen siyasi sonuçları elde etme anlamında etkili bir politika olmadığı aşikârdır. Bu stratejinin şimdilik sadece söylem anlamında etkisizliğinden bahsedebiliriz. Çünkü sine-i millete dönüş, siyasetin sıkıştığı anlarda başvurulacak radikal bir çözüm yolu olmasına rağmen potansiyel olarak halen güçlü bir alternatiftir. Bu potansiyelinden hareketle siyasi gündemin benzer durumlarda yine bu strateji etrafında şekillenen tartışmalarla karşılaşması muhtemeldir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bu stratejinin hayata geçirilmesinin düşünüldüğü kadar kolay olmadığı siyasi geçmişimizde var olan örneklerden anlaşılmaktadır.

Bütün olarak düşünüldüğünde muhalefet tarafından gündeme getirilen sine-i millete dönüş tezinin aslında parlamenter sistem içerisinde bir çelişki yarattığı da düşünülebilir. Öyleki yapılan seçimler neticesinde halk iradesiyle vücut bulan parlamentonun görev süresi dolmadan, muhalefetin seçimlerin tekrarını istemesi ve parlamentonun yeniden oluşturulması talebi anlaşılır olsa da olası bir seçim için yöntem olarak Anayasanın açık olarak öngördüğü yolların dışında toplu istifaya tercinin parlamentonun rasyonel işleyişine zarar vereceği göz ardı edilmemelidir. Milli iradenin tecellisi adına serbest seçimlerle ve halkın tercihiyle oluşmuş parlamentonun süreç içerisinde akamete uğratarak meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bırakılmaya çalışılması da milli iradeye saygı ve parlamenter değerler anlamında tartışmalı bir konudur.

Sonuç olarak milli iradenin Meclise tam olarak yansımalarını engelleyen faktörlerin varlığı durumunda artan siyasi kutuplaşmalarla beraber muhalefetin etkisizliği, partileri yeni muhalif stratejiler geliştirmeye itmiştir. Bu doğrultuda temsilde adaletsizliğin yarattığı siyasi kriz ortamlarında sine-i millete dönüş radikal bir çözüm yolu olarak muhalefetin gündemine girmiştir. Büyük etkiler yaratabilecek potansiyel bir strateji olmasına rağmen sonuçlarının tam olarak kestirilememesi ve beklenen etkinin ortaya çıkması için muhalefetin işbirliğini gerektirmesi, bu stratejinin söylemden öteye gitmesini engelleyen faktörlerden bazılarıdır. Muhalefetin kriz dönemlerinde yaşanan sorunlara karşı rasyonel politika belirlemekteki etkisizliği sürdükçe son çare olarak sistemi tıkayıp süreci yeniden dizayn etmeye yönelik hamleler yapması kaçınılmazdır. Bu da sine-i millete dönüşün uygulama anlamında olmasa da söylem bazında bundan sonraki dönemlerde de karşımıza çıkma ihtimalini güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA**Makaleler**

Aydın, Ömür, “Politik Alanın Farklı Siyasi Projelere Açıklığı Sorunu: Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları Üzerine Bir İnceleme”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 13, Sayı 154, Kasım 2010. <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/11a/01.htm> (Erişim Tarihi: 01.10.2015)

Coşkun, Alev, “Sine-i Millete Dönüş...”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 2006.

Çaylak, Adem, “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62-1.

Coşkun, Birce Albayrak, “Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma ve Avrupa Örnekleri ‘Parti Kapatmak Demokrasi Tehdidi mi?’”, *Siyaset Yönetim*, Cilt 3, Sayı 7, 2008/7, s.143-149.

Eşen, Hamit. “Parlamento Hukukunda Milletvekilliğinin Sona Ermesi”, *Yasama Dergisi*, Sayı 19: Eylül – Ekim – Kasım – Aralık / 2011, s.48-49.

Şafak, Erdal, “Rejimin Dengeleri”, *Sabah*, 17 Aralık 2006.

Tuncer, Erol “Türkiye’de Seçim Uygulamaları Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği”, *Anayasa Yargısı* 23, Ankara 2006, s.171

Yayla, Atilla. “Liberal Siyaset/Liberal İktisat, Özal Çizgisi”, *Özal, Siyaset, İktisat*,

Zihniyet, (Editör: İhsan Sezal, İhsan Dağı), Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.428-429.

Yılmaz, Ensar. “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Hususlar” *ODÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s.180

Kitaplar

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Sarmel Yayınları, İstanbul 1995.

Ağaoğlu, Samet. *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur Kitap Serisi, İstanbul 1967.

Ağaoğlu, Samet. *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu* (Yay. Haz. Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Aykol, Hüseyin, *Türkiye’de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Bölükbaşı, Deniz. *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005.

Çaylak, Adem. *İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Hakyemez, Yusuf Şevki. *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınları, Ankara 2000.

İslam, Merve Kavakçı, *Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading*, Palgrave Macmillan, New York 2010.

Kapani, Münici, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, Ankara 1981.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller*, İmge Yayınları, Ankara 2008.

Mete, Orhan. *Bütün Tafsilât ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi*, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.

Müstakil Demokratlar Grubu. *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Yeni Matbaa, Ankara 1949

Özdemir, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Tahtakılıç, Ahmet. *Dönüşü Olmayan Yol*, Akademi Matbaası, Ankara 1989.

Teziç, Erdoğan. *100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, Cilt 2, İstanbul 1970.

Yücel, M. Serhan. *Demokrat Parti*, Ülke Yayınları, İstanbul 2001.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 28. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Sürelî Y

Cumhuriyet, 27 Nisan 1946-*Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947 -*Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1948

Cumhuriyet, 23-24 Temmuz 1948- *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1989-*Cumhuriyet*, 22 Ekim 1989

Cumhuriyet, 16 Aralık 2006-*Cumhuriyet*, 19 Aralık 2006- *Cumhuriyet*, 22 Aralık 2009

Milliyet, 1 Kasım 1989-*Milliyet*, 30 Aralık 2006

Milli Gazete, 24 Haziran 2001- *Milli Gazete*, 20 Haziran 2001

Tercüman, 30 Ağustos 1989

Yeni Sabah, 7 Mart 1948

Yeni Şafak, 7 Mayıs 2001

İnternet Kaynakları:

- <http://www.posta.com.tr/chp-den-sine-i-millet-aciklamasi-haberi-1288253>
Demirdöğen, İsmet. “Bir Ankara efsanesidir 'sine-i millete dönmek”,
Radikal, 20 Aralık 2006. Erişim Adresi:
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=207846>, (Erişim
Tarihi:11.11.2015).
- <http://www.timeturk.com/tr/2012/11/07/mhp-den-sine-i-millet-tehdidi.html>,(Erişim Tarihi: 11.06.2015)
- <http://www.radikal.com.tr/politika/sabahat-akkiraz-soma-icin-sine-i-millete-donuyor-istifa-etti-1192757/>,(Erişim Tarihi: 11.06.2015)
- http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/266458/CHP_sine-i_millet_e_mi_donuyor_.html, (Erişim Tarihi: 11.06.2015)
- “Öcalan'dan DTP'lilere: Henüz istifa aşamasına gelinmedi”, *Radikal*, 18 Aralık 2009, <http://www.radikal.com.tr/politika/ocalandan-dtplilere-henuz-istifa-asamasina-gelinmedi-969941/>(Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- “Öcalan'dan mesaj geldi DTP'liler Meclis'te kaldı.”, *Milliyet*, 18 Aralık 2009, <http://www.milliyet.com.tr/imrali-genelgesi/siyaset/siyasetdetay/19.12.2009/1175640/default.htm>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- NTVMSNBC*, 13 Aralık 2009, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25031371>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- “FP sine-i milleti tartışıyor”, *Yeni Şafak*, 07 Mayıs 2001, Yeni Şafak Gazetesi E-gazete, Erişim Adresi: <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2001/mayis/07/p5.html>, (Erişim Tarihi: 11.06.2015).
- “FP'de 'sine-i millet' tartışması”, Haberin Erişim Adresi: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/89575.asp>, (Erişim Tarihi: 11.06.2015).
- <https://www.birgun.net/haber-detay/meclis-te-dtp-liler-icin-kritik-isim-olan-ufuk-uras-gorev-neyse-yaparim-dedi-49875.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

Tezler

- Çavuşoğlu, Hüseyin, “*Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2009 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kirman, Emin, “*Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*”, Isparta Üniversitesi SBE, Isparta 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sarıçoban, Gülay, “*Çok Partili Hayata Geçişte İktidar Muhalefet İlişkileri 1946-1950*”, Hacettepe Üniversitesi AİİTE, Ankara 2005.

Yücel, Mustafa Serhan, *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, Bilecik 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Zariç, Sami, 1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Zümrüt, Şenol "*Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi*", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

